

DOROTA KRYSZYNA REMBISZEWSKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Bartoszewicza 1b m. 17

00-337 Warszawa

tel. +48 22 826 76 88

e-mail: dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl

Z LOKALNYCH ZAPOŻYCZEŃ
WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH
W GWARACH POLSKICH – *DRYHLE* ‘GALARETA’

SŁOWA KLUCZOWE: kontakty językowe, pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie, gwary polskie, zapożyczenia leksykalne.

KEYWORDS: language contacts, Polish-East-Slavic frontier, Polish dialects, lexical borrowings.

FROM THE LOCAL EASTERN-SLAVIC BORROWINGS
IN POLISH DIALECTS – *DRYHLE* ‘ASPIC’

Names of dishes occur frequently as loanwords/borrowings on territories where various languages co-occur. Some of those are of a wider range, other are confined to a small territory. The article presents an interpretation of a potential borrowing of an East-Slavic word „drahle” („dryhle”) ‘aspic’, which is characteristic to the Polish-Slavic frontier and takes a considerable area in the borderline dialects. The occurrence of this name in the central part of Poland makes it impossible to indicate the source of borrowing unambiguously.

Nazwy kulinariów są częstymi zapożyczeniami na obszarach współwystępowania różnych języków. Jedne mają szerszy zasięg, inne ograniczają się do niewielkiego terytorium. Tytułowe *dryhle*, *drahle* ‘galareta z mięsa’ są charakterystyczne dla gwar pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i zajmują duży areal w gwarach kresowych¹, co wskazuje na możliwość zapożyczenia z języków

¹ Przez pojęcie gwary kresowej rozumiem gwary wschodnich terenów II Rzeczypospolitej: na północy jest to Wileńszczyzna i obszary sąsiadujące oraz na południu – Lwowskie.

wschodniosłowiańskich, a ich postać bez wątplenia sugeruje powinowactwa z tymi językami.

Galaretę z mięsa (również z ryb) różnych gatunków sporządzano w Polsce (a także w innych krajach słowiańskich) od bardzo dawna, o czym świadczą przepisy na jej wykonanie w książkach kucharskich wydanych jeszcze w XVIII wieku (por np. Wielądko 1783: 401). Istnieje wiele nazw tej przystawki w różnych regionach polskich. Są one motywowane:

- niespoistą, drżącą konsystencją, ruchliwością substancji, np.: *chodki* (Podlasie północne, Patoki, pow. bielski – KartRemb), *chutki* (gm. hajnowka, gwary wschodniosłowiańskie na Podlasiu – Awksentiuk, Chilimoniuk 2017: 23), *trzęsidko*, *trzęsionka* (Wielkopolska² – Piotrowicz, Witaszek Samborska 2018: 101), *trzęsidupka* (w języku familijnym – www1);
- temperaturą przechowywania lub spożywania, np.: *studzinina* (Kresy Południowo-Wschodnie – www4); *stużęńina* (Podlasie północne, Knyszyn – Rembiszewska 2007: 199); *studzienina* (Podkarpacie, gm. Krasne, pow. rzeszowski KWP I 26), *studzielina* (Podkarpacie: gm. Haczów, pow. brzo-zowski – KWP II 25, pow. kolbuszowski – Puszcza Sandomierska 2017: 262), *zimne nóżki* (Warszawa – Piotrowicz, Witaszek Samborska 2018: 101), *zimną nogi* (np. Podlasie północne, Knyszyn – Rembiszewska 2007: 218, Małopolska, pow. mielecki – Puszcza Sandomierska 2017: 263), *zsiadłe nogi* (pogranicze mazowiecko-podlaskie – Nienałtowski (Różnojęzyczne słownictwo 96), powiat bielski Czarkowski 1908: 128); *nazimnina* (pogranicze mazursko-suwalskie – Ratasiewicz 2010: 58);
- smakiem potrawy lub dodawaną do niej przyprawą³, np. na Podlasiu północnym – *kfaśańina* (Sokółka – Nowowiejski 1989: 116), *kfaśęńina* (Knyszyn – Rembiszewska 2007: 154).

W gwarze warszawskiej w czasach PRL funkcjonowało wyrażenie *lor-neta z meduzą* ‘dwie porcje wódki (100-mililitrowe) z galaretą jako przekąską’ (utrwalone zresztą w popularnym wówczas serialu *07 zgłoś się*). Wyraz *meduza* także odwołuje się do galaretowatej struktury parzydełkowca fundującego wymienioną nazwę.

Aby móc rozstrzygnąć źródła zapożyczenia tytułowej *drahli*, należy przesledzić obecność tego wyrazu w językach i gwarach wschodniosłowiańskich. W literackim ukraińskim są znane *ɔpazni* lm. ‘galareta z mięsa lub ryb’ (SUM II 404). W słownikach historycznych języka ukraińskiego (SSUM, SUM XVI–XVII) wyraz nie

² Najczęściej występuje w Wielkopolsce nazwa *galart*.

³ Do tej grupy można by zaliczyć *zylce* (*zylc*), gdyby uznać, że niemiecka nazwa *Sulze*, *Sülze*, od której pochodzi ten wyraz (znany na Kaszubach – Wosiak-Śliwa 2011: 123, Warmii i Mazurach – Smyl 1969: 28), wiąże się z *Salz* ‘sól’ (por. hasło *Sülze* w: Kluge²³: 808).

jest notowany. W gwarach ukraińskich znane są postaci: *дрзлї* (Horbach 1969: 163), *дрыгѣуха*, *дрѣжжа*, *дрѣжжа* (TurSł II 42).

W gwarach białoruskich (w literackim białoruskim 'galareta' to *халадзец*) okolic Brześcia zapisano *дразлі*, *дрыглі* (SDB 57), na Grodzieńszczyźnie *дрыжачка* (Sciaszkowicz 1983: 133), *дрыгва* (Sciaszkowicz 1972: 152, Sciacko 1972: 50). W LAB IV m. 348 w pasie na zachód od Grodna do Mińska występuje *дрыгва*, zaś na południu przy granicy z Ukrainą: *драгва*, *дрыгил*, *дрыглі*, *дрѣга*, *дрѣжка*.

Na obszarze rosyjskim omawiany wyraz pojawia się sporadycznie. W gwarowym słowniku rosyjskim zamieszczono współrdzenne – *дрѣга* 'galareta' z guberni woroneskiej z adnotacją „hist. 1893” (SRNG VIII 220) oraz *дрозва* 'ts.' (SRNG VIII 195), w tym także w znaczeniach 'błoto', co motywacyjnie wiąże się z nazwami 'galarety' fundowanymi ruchliwością substancji, niestałością gęstej masy.

Ciekawie wygląda lokalizacja omawianego wyrazu w gwarach wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. W AGWB VI m. 202 podano postaci formalnie przynależne językom wschodniosłowiańskim, jednakże ich geografia wskazuje na bliskość gwar polskich – *dryhoŭiny* (p. 18, 19, 21, 24, 25, 30) tworzą wyspę na wschód od rzeki Brzozówka w północnej części omawianego obszaru; na wschód od Knyszyna i Moniek są *dryhleŭe* (28), *dryhlje* (23, 33) oraz *dryhle* (15, 29), *dryhle* (12), *dryhli* (18). Ten zwarty obszar występowania *dryhli* mógłby być dowodem na utrzymywanie się nazwy białoruskiej, która przetrwała na pogranicznym terenie, jednak materiał z LAB IV m. 348 wyraźnie pokazuje, że w gwarach białoruskich na wschodzie znajduje się *квашаніна* oraz *квашаліна* i dopiero następnie przechodzi w obszar współwystępowania *kwaszeniny* i *drahli*. Trudno zatem jednoznacznie stwierdzić pochodzenie omawianej nazwy na tym terenie.

Szczegółowe zestawienie nazw 'galarety' w gwarach polskich, wraz z ich lokalizacją, w tym *drahli*, przedstawił Józef Smyl jako rezultat badań prowadzonych w latach 60. XX wieku przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie pod kierunkiem prof. Witolda Doroszewskiego (Smyl 1969). Smyl nazwę *drahle* sytuuje na wschodzie Polski i oraz na Dolnym Śląsku, skąd materiał zapisano od ludności nieautochtonicznej. Materiał zebrany w 338 miejscowościach przekazano prof. Barbarze Falińskiej, dlatego jest on obecnie niedostępny. Zapewne z powodu braku dostępu do zapisów terenowych autorki hasła *dragle* w SGP VI 237 nie podały, że zapisane formy z zachodu Polski pochodzą od przesiedleńców z Kresów. Wskazówką co do miejsca szerszego występowania omawianego wyrazu może być lokalizacja frazeologizmu *dragle* (*drahle*) *siekać* 'dzwonić zębami w czasie napadu dreszczy' z Winnicy na Ukrainie (SGP VI 238).

Wyraz *dryhle* notowano m.in. we wsi Bzowica w obwodzie tarnopolskim (www4). Postać *drehli* 'zimne nóżki (mięso w galarecie)', obocznie do *studzenina*, pochodzi z mowy przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna (na

południowy zachód od Lwowa), zamieszkałych na Dolnym Śląsku, w powiecie wrocławskim i świdnickim (Paryl 2004: 37).

W polskich słownikach z XIX wieku podano z Podlasia i Lubelszczyzny *drygle* i *Podola* – *dragle* (Lubicz 1893: 192), a więc postaci bez obcych elementów formalnych.

Z obfitością wariantów fonetycznych i morfologicznych spotkamy się na Lubelszczyźnie. Są tu więc postaci tożsame ze wschodniosłowiańskimi: *drahle*, *drahli* (Lubelszczyzna wschodnia) oraz spolonizowane: *dryga* (zasięg: Lubelszczyzna południowo-zachodnia), *drygi* (okolice Zamościa, Biłgoraja, Janowa Lubelskiego i Bychawy), *drygieliny*, *dryguliny* (okolice Parczewa i Białej Podlaskiej), *drygła* (okolice Biłgoraja, sporadycznie koło Hrubieszowa), *drygle*, *drygli* (Lubelszczyzna wschodnia), *drygolina*, *drygulina* (zasięg: okolice Radzyna Podlaskiego i Łukowa), *dryżka* (okolice Międzyrzecza Podlaskiego)⁴. Podana przez Feliksa Czyżewskiego forma z powiatu bialskiego *drengieliny* stanowi dobry przykład adaptacji do systemu polskiego przez wprowadzenie samogłoski nosowej (AGW m. 36).

Formy z *-g-* notowano także na innych terenach na wschodzie: *drygła* – w okolicach Rzeszowa, Tarnobrzega (SGP VI 370), a nawet w centrum: *drygle* – w powiecie wołomińskim (AGM VII, cz. 2: 56).

Wymieniona forma *drygi* jest zapewne pożyczką wschodniosłowiańską, ale jednak nie sposób wykluczyć, że mogła powstać na gruncie polskim niezależnie. W AGM jednostkowo zapisano *drygi* ‘galaretką z nóżek’ (niemapowane) w okolicach Garwolina i Siedlec (AGM VII cz. II 56).

Pojawia się tu ważna dla zapożyczeń kwestia, czy o źródle wyrazu decyduje tylko geografia. Na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim w odniesieniu do postaci *drygle* mamy niewątpliwie do czynienia z pożyczką obcą, która została zaadaptowana do polskiego systemu fonetycznego. Natomiast na obszarach położonych na zachód od granicy wschodniej kraju taka interpretacja nie jest tak oczywista. Jak można by sądzić po informacjach prasowych i materiałach ze stron internetowych, wyraz *drygle* jest charakterystyczny dla niektórych zakątków Polski centralnej. Pojawia się on bowiem w mowie mieszkańców Łodzi. *Drygle* ‘zimne nóżki’ znalazły się wśród „Prawdziwych łodzianizmów” zamieszczonych w internetowym wydaniu „Gazety Wyborczej” (www2) oraz w *Bałuckim słowniku*⁵ (www3). Jednocześnie trudno uznać tę nazwę za powszechnie funkcyj-

⁴ Materiał pochodzi z przygotowywanego Słownika gwar Lubelszczyzny. Tom VI. Pokarmy. Za udostępnienie go dziękuję prof. Halinie Pelcovej.

⁵ „DRYGLE Z OCTEM zimne nóżki, czyli podawane zawsze na zimno, długo gotowane z przyprawami i warzywami, a następnie wystudzone nogi wieprzowe zawierające dużą ilość żelatyny. *Na dobrej imprezie to drygle z octem muszą być. A co to drygle? To są te, zimne nóżki. No bez drygli z octem nie ma imprezy, a już na imieninach to obowiązkowo. To mięsko w tej galarecie, i ta

jącą w obiegu komunikacyjnym, gdyż osoby pochodzące z rodzin zamieszkałych od pokoleń w tym mieście, *drygli* nie znają⁶. Można by więc przyjąć, że słownictwo potoczne łodzian zostało wzbogacone omawianym wyrazem dzięki ludności napływowej ze wschodu po II wojnie światowej. Argumentu o zaimportowaniu tej nazwy dostarczają materiały Smyła, według których w gwarach z okolic Łodzi notowano nazwy *zimne nogi*, *nazimne*, *galareta* (Smył 1969, mapa).

Omawiany wyraz, formalnie wskazujący na źródło wschodniosłowiańskie, na niektórych terenach Polski nie musi mieć proveniencji wschodniej. Tu należy zwrócić uwagę, na opinię niektórych dialektologów, którzy bez jakichkolwiek wątpliwości podają język ukraiński jako źródło zapożyczenia nie tylko dla postaci *dryhli*, ale także *drygła*, *drygle* (por. Kostecka-Sadowa 2015: 205).

Być może przebadanie występowania innych nazw 'galarety z mięsa', m.in. *kwaszienina*, *chutki*, pozwoli ustalić dokładnie pochodzenie *dryhli*, szczególnie w odniesieniu do obszaru gwar polskich sąsiadujących bezpośrednio z gwarami wschodniosłowiańskimi.

Bibliografia

- AGM – Atlas gwar mazowieckich, t. I opr. Halina Horodyska-Gadkowska, Alina Strzyżewska-Zaremba, t. II–X opr. Anna Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław 1971–1992.
- AGW – Feliks Czyżewski, Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy, Lublin 1986.
- AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, t. I, red. Stanisław Glinka, Antonina Obrębska-Jabłońska, Janusz Siatkowski, Wrocław 1980, t. II–III, red. S. Glinka, Wrocław 1989–1993, t. IV–X, red. Irena Maryniakowa, Warszawa 1995–2012.
- Awksentiuk Mirosław, Chilimoniuk Mirosław, 2017, Nasza mowa. Zbiór znaczeń gwary Podlasia. Dawne życie. Przedmioty. Obyczaje. Obrzędy, Hajnówka.
- Bieńkowska Danuta, Umińska-Tytoń Elżbieta, Cybulski Marek, 2007, Słownik dwudziestowiecznej Łodzi, Łódź.

marchewczka, jak pomyślę, aż slinka cieknie. Pod wódeczkę nie ma nic lepszego, no chyba że śledzik" (www3). W słowniku ułożonym w ramach projektu realizowanego przez Centrum Dialogu w Łodzi znalazły się wyrazy podane przez mieszkańców Bałut, bez względu na ich miejsce urodzenia. Wykonano badania jakościowe, nie ilościowe (informacja od współwykonawczyni – dr Aleksandry Krypy-Ławrynowicz z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ), zatem nie sposób na podstawie tej publikacji wywnioskować, jak dużą frekwencję mają tu *drygle* i skąd pochodzą użytkownicy tej nazwy.

⁶ Informacja m.in. od rodowitej łodzianki pracującej na polonistycie UŁ profesor Uniwersytetu Łódzkiego oraz 5 pracownic (urodzonych w Łodzi) bibliotek filialnych na Bałutach, a także kilkunastu studentek pochodzących z Łodzi. Poza tym wyrazu tego nie ma w Słowniku dwudziestowiecznej Łodzi (Bieńkowska, Cybulski, Umińska-Tytoń 2007).

- Czarkowski Ludwik, 1908, Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. I, Wilno, s. 110–128.
- Horbacz 1969 – Олекса Горбач, Говірки Теребовельщини, Мюнхен (відбитка з Наукових Записок УТГІ, т. XIX за 1969).
- KartRemb – Kartoteka gwarowa z badań terenowych na Mazowszu północnym i północnym Podlasiu w latach 1992–2018.
- Kluge²³ – Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, bcarb. von E. Seebold, 23. Aufl., erw. Aufl., Berlin–New York 1995.
- Kostecka-Sadowa Anna, 2015, Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich, Kraków.
- KWP I – Kulinarne wędrówki po Podkarpaciu. Ludzie. Miejsca. Potrawy, red. Alina Bosak, Rzeszów 2014.
- KWP II – Kulinarne wędrówki po Podkarpaciu. Ludzie. Miejsca. Potrawy, red. Ula Sobol, Rzeszów 2016.
- LAV – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах, рэд. Мікалай В. Бірыла, Юзэфа Ф. Мацкевіч, Мінск 1993–1998.
- Lubicz Rafał [Hieronim Łopaciński], 1893, Przyczynki do nowego Słownika języka polskiego, „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 173–279.
- Nowowiejski Bogusław, 1989, Fonetyka polszczyzny sokólskiej, [w] Studia językowe z Białostocczyzny. Onomastyka i historia języka, red. Irena Maryniakowa, Elżbieta Smułkowa, Warszawa, s. 113–140.
- Paryl Władysław, przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej, 2004, Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna, Kraków.
- Piotrowicz Anna, Witaszek-Samborska Małgorzata, 2018, Słownictwo gwary miejskiej w Poznaniu w ujęciu tematycznym, Poznań.
- Puszcza Sandomierska od kuchni. Między tradycją a nowoczesnością, 2017, red. Katarzyna Smyk, Tomasz Pudłocki, Izabela Wodzińska, Kolbuszowa.
- Ratasiewicz Mieczysław, 2010, Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich, Gołdap.
- Rembiszewska Dorota K., 2007, Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego, Łomża.
- Różnojęzyczne słownictwo – Irena Maryniakowa, Dorota K. Rembiszewska, Janusz Siatkowski, Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza, Warszawa 2014.
- Sciacko 1972 – Павал У. Сцяцко, 1972, Народная лексіка і словаўтварэнне, Мінск.
- Sciaszkowicz 1972 – Татьяна Ф. Сцяшквіч, 1972, Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці, Мінск.
- Sciaszkowicz 1983 – Татьяна Ф. Сцяшквіч, 1983, Слоўнік Гродзенскай вобласці, Мінск.
- SDB – Дыялектны слоўнік Брэстчыны, уклад. Мікола Аляхновіч (і іншыя), Мінск 1989.
- SGP – Słownik gwar polskich, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, od t. 2. pod kier. Jerzego

- Reichana, od t. 6 pod kier. Joanny Okoniowej, od t. 9 pod kier. Renaty Kucharzyk, Wrocław–Kraków 1977–.
- Smyl Józef, 1969, Polskie gwarowe nazwy galarety, „Prace Filologiczne”, t. XIX, s. 227–230.
- SRNG – Словарь русских народных говоров, сост. (с 2-ого тома гл. ред.) Федот П. Филин, Москва–Ленинград (Санкт-Петербург) 1965–.
- SSUM – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., ред. Лукія Л. Гумецька, т. I–II, Київ 1977–1978.
- SUM XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., ред. Д. Гринчишин, Львів 1994–.
- TurSł – Тураўскі слоўнік беларускай мовы, ред. Аляксандар А. Крывіцкі, т. I–V, Мінск 1982–1987.
- Wielądko Wojciech, 1783, Kucharz doskonały. Pożyteczny dla zatrudniających się gospodarstwem, Warszawa.
- Wosiak-Śliwa Róża, 2011, Kaszubskie nazwy potraw i napojów, Gdańsk.
- www1 – Meduza z lornetą, czyli zimne nóżki (plus dwie sety), <https://varsisava.pl/meduza-z-lorneta-czyli-zimne-nozki-plus-dwie-sety/> [dostęp 11.12.2018].
- www2 – Słownik łódzko-polski, <http://podroze.gazeta.pl/podroze/1,114158,135621.html> [dostęp 11.12.2018].
- www3 – Bałucki słownik, <https://www.centrumdialogu.com/baluckislownik/1463-d-balucki-slownik> [dostęp 11.12.2018].
- www4 – Słowniczek. Spisał z pamięci Henryk Śliwa, Lwowianin, który w latach 1942–1944 mieszkał we wsi Bzowica w domu swego dziadka Jana Dajczaka Halaburdy, <https://bialczynski.pl/klan-czyli-zadruga/gwara-kresowa-okolic-bzowicy-i-troscianca-wielkiego-a-nafciarskie-rodzimowiercze-jezykoznawcze-i-historyczne-tradycje-rodziny-pagaczewskich-prof-zenon-klemensiewicz-i-prof-irena-bajerow/> [dostęp 11.12.2018].

Streszczenie

W artykule przedstawiono interpretację ewentualnego zapożyczenia wschodniosłowiańskiego wyrazu *drahle* (*dryhle*) ‘galareta z mięsa’, który jest charakterystyczny dla gwar pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i zajmuje duży areał w gwarach kresowych. Występowanie w centralnej części Polski tej nazwy wyklucza jednoznaczne wskazanie źródła zapożyczenia.